

Πλάτων

ΣΩΚΡΑΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ

Ευθύφρων, 5γ-88
Πλάτωνα, *Euthyphron*, επιμ. ιταλ. μίφρ. Mario Casaglieri, Bnr, Milano - 2003

Φτάνοντας στη Στόα των Βασιλέων, όπου έχουν απηγγελθεί οι κατηγορίες εναντίον του, στις οποίες θα πρέπει να απαντήσει σύντομα, ο Σωκράτης συναντά τον μάντη Ευθύφωνα, που αντιμετωπίζει και αυτός μια κατηγορία, αλλά στον αντίθετο ρόλο του κατηγορού. Ο Σωκράτης εκμεταλλεύεται την κατάσταση για να μάθει από έναν ειδικό όπως ο Ευθύφρων κάτι που τον αφορά ιδιαίτερα: τι είναι ακριβώς ο ευσεβής άνθρωπος και ο άγιος.

[...] Τι υποστηρίζεις πως είναι η ευσεβεία και τι η ασέβεια, σε σχέση και με τον φόνο, αλλά και σε σχέση με οτιδήποτε άλλο; Μάπως το όσιο δεν είναι το ίδιο σε κάθε πράξη; Και επίσης το ανόσιο, με τη σειρά του, δεν είναι αντίθετο από κάθε τι όσιο; Και δεν είναι ακόμη αλήθεια πως οτιδήποτε χαρακτηρίζεται ανόσιο έχει, ως προς την ανοσιότητα, έναν μόνο τύπο;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Ασφαλώς ναι, Σωκράτη.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Πες μου, λοιπόν, τι υποστηρίζεις πως είναι το όσιο και τι το ανόσιο;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Κατά τη γνώμη μου, το όσιο είναι αυτό που κάνω τώρα εγώ: καταδιώκεις όποιον κάνει κάποια κακή πράξη, είτε για φόνο πρόκειται είτε για ιεροσυλία είτε για κάτι άλλο παρόμοιο, ανεξάρτητα αν αυτός που τα διαπράττει τυχαίνει να είναι ο πατέρας, η μητέρα σου ή οποιοσδήποτε άλλος. Αντίθετα, το να μη τον καταδιώκεις είναι ανόσιο. Και πρόσεξε, Σωκράτη, τι αιράνταχτη απόδειξη θα σου φέρω ότι αυτό επιτάσσει ο νόμος: δεν πρέπει να αφήνεις ανενόχλητο αυτόν που κάνει μια ασέβεια, όποιος και αν είναι αυτός. [...] Γιατί οι ίδιοι άνθρωποι που λατρεύουν τον Δία ως τον

ανώτατο και πιο δίκαιο από τους θεούς, παραδέχονται, ωστόσο, ότι ο Δίας έδεσε χειροπόδαρα τον πατέρα του επειδή καταβρόχθιζε άδικα τα παιδιά του, και ότι εκείνος πάλι είχε ευνοήσει τον δικό του πατέρα για παρόμοια κρίματα. Με εμένα, όμως, που διώκω τον πατέρα μου για το αδίκημά του, δυσανασχετούν, αντιφάσκοντας έτσι, αφού άλλα υποστηρίζουν για τους θεούς και άλλα για εμένα.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Ωστόσο, αφού τα παραδέχεσαι και εσύ, που είσαι τόσο σοφός στα θρησκευτικά ζητήματα, πρέπει, φαίνεται, να τα δεχτούμε κι εμείς ως αληθινά. [...] Πες μου, όμως, στο όνομα του Δία, του θεού της φιλίας, στ' αλήθεια πιστεύεις πως έχουν γίνει τέτοια πράγματα; ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Ναι. [...]

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Πιστεύεις ότι πράγματι γίνονται πόλεμοι ανάμεσα στους θεούς και ότι υπάρχουν έχθρες φοβερές ανάμεσά τους και μάχες; [...] Θα δεχτούμε πως είναι αληθινά αυτά, Ευθύφρων;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Όχι μόνο αυτά, Σωκράτη, αλλά [...] και πολλά άλλα. [...]

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Τώρα, όμως, προσπίθσε να μου εξηγήσεις με μεγαλύτερη σαφήνεια αυτό που σε ρώτησα. Γιατί, αγαπήτέ μου, όταν σε ρώτησα νωρίτερα τι είναι το όσιο, δεν μου έδωσες διαφωτιστική απάντηση, αλλά μου είπες μόνο ότι είναι αυτό που κάνεις τώρα εσύ με το να κατηγορείς τον πατέρα σου για τον φόνο. [...]

Πάντως, αναμφίβολα, Ευθύφρων, παραδέχεσαι ότι και άλλα πολλά πράγματα είναι όσια.

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Ναι, φυσικά.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Θα θυμάσαι, λοιπόν, ότι εγώ δεν σου ζήτησα αυτό, δηλαδή να μου πεις ένα ή δύο από τα πολλά όσια έργα, αλλά σου ζήτησα το τυπικό γνώρισμα

όλων των οσίων πραγμάτων. Γιατί έλεγες ότι με βάση ένα τυπικό γνώρισμα είναι τα ανόσια ανόσια, και τα όσια όσια. [...]

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Λοιπόν, ό,τι είναι αγαπτικό στους θεούς είναι όσιο, ενώ ό,τι δεν τους είναι αγαπτικό είναι ανόσιο.
 ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Πολύ ωραία, Ευθύφρων, απάντησες ακριβώς όπως σου ζήτησα. Ωστόσο, δεν ξέρω ακόμη αν η απάντησή σου είναι αληθινή. [...] Εμπρός, λοιπόν, ας εξετάσουμε τι λέμε. Κάθε τι που είναι αγαπτικό στους θεούς, και κάθε άνθρωπος που είναι αγαπτικός στους θεούς, είναι όσιο. Αντίθετα, κάθε τι μισπηό στους θεούς, και κάθε άνθρωπος που τον μισούν οι θεοί, είναι ανόσιο. Και το όσιο δεν ταυτίζεται με το ανόσιο, αλλά είναι το εντελώς αντίθετό του. Αυτό δεν λέμε;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Ακριβώς έτσι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Και νομίζεις ότι αυτό είναι σωστό;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Ναι, Σωκράτη.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Επίσης, ότι οι θεοί φιλονικούν και τσακώνονται ο ένας με τον άλλον και ότι υπάρχει έχθρα ανάμεσά τους' δεν το έχουμε πει και αυτό;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Ναι, το έχουμε πει.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Γύρω από ποια πράγματα, λοιπόν, η διαφωνία μας θα έφτανε ως την οργή και την έχθρα; Ας το εξετάσουμε. Αν είχαμε διαφορετική γνώμη, εγώ και εσύ, γύρω από κάποιον αριθμό, ας πούμε ποια ποσότητα είναι μεγαλύτερη από την άλλη, θα ήταν δυνατόν η συμφωνία αυτή να μας κάνει να θυμώσουμε και να γίνουμε εχθροί; Η θα λύναμε τη διαφορά μας, κάνοντας αμέσως τον σχετικό λογαριασμό;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Φυσικά.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Αυτό δεν είναι τα πράγματα για τα οποία, όταν διαφωνούμε και όταν δεν μπορούμε να καταλή-

ζουμε σε ένα ικανοποιητικό συμπέρασμα, γινόμαστε εχθροί ο ένας με τον άλλον; [...] το δίκαιο και το άδικο, το ωραίο και το άοχημο, το καλό και το κακό. Αυτά δεν είναι τα θέματα για τα οποία, όταν διαφωνούμε και δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε ένα ικανοποιητικό συμπέρασμα, γινόμαστε, σε τέτοια περίπτωση, εχθροί ο ένας με τον άλλον και με τους άλλους ανθρώπους;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Ναι, Σωκράτη, γι' αυτή τη διαφωνία πρόκειται, και αυτά τα ζητήματα.
 ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Και οι θεοί, Ευθύφρων; Αν ισχύει ότι διαφωνούν για κάτι, δεν θα διαφωνούν ίσως για τους ίδιους λόγους;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Ναι, απαραίτητως. [...]

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Τα ίδια πράγματα, όμως, όπως λες, άλλοι τα θεωρούν σωστά, και άλλοι λάθος. Και ακριβώς επειδή διαφωνούν σε τέτοια ζητήματα, έρχονται σε αντίθεση και σε πόλεμο μεταξύ τους' έτσι δεν είναι;

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Έτσι είναι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Καθώς φαίνεται, λοιπόν, τα ίδια πράγματα και μισούν και αγαπούν οι θεοί, και επομένως, τα ίδια αυτά πράγματα θα είναι συνάμα και αγαπητά και μισπηά στους θεούς.

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Έτσι φαίνεται.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Επομένως, αν το δεχτούμε αυτό, τα ίδια πράγματα, Ευθύφρων, θα είναι και όσια και ανόσια.

ΕΥΘΥΦΡΩΝ: Έτσι φαίνεται.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Άρα, φίλε μου, δεν απάντησες σε αυτό που σε ρώτησα. Γιατί εγώ δεν σε ρώτησα τι μπορεί να είναι ταυτόχρονα και όσιο και ανόσιο. [...]

Πλάτων

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΑΓΑΘΟ

Η Απολογία του Σωκράτη, 40a-41b
Πλάτων, *Apologia di Socrate*, επιμ. ιταλ. μισρ. Angelo Gianvito, Barbera, Siena - 2007

Στην πλατωνική *Απολογία*, στη διάρκεια της υπερασπιστικής αγόρευσής του στη δίκη του το 399 π.Χ., ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι, παρόλο που δεν μπορεί να ξέρει τι ακριβώς είναι ο θάνατος, αφού δεν είχε ανάλογη εμπειρία, υπάρχουν πολλοί λόγοι για να ελπίζει ότι είναι κάτι καλό, παρά κάτι κακό όπως πιστεύουν οι περισσότεροι.

Η συνθηθιμένη μου μαντική ικανότητα, αυτή του δαιμονίου, εμφανιζόταν πάντα στο παρελθόν μου με μεγάλη συχνότητα, θέτοντάς μου εμποδία ακόμα και στα πιο μικρά πράγματα, αν επρόκειτο να πράξω κάτι που δεν ήταν σωστό. Τώρα όμως μου συνέβη αυτό εδώ που βλέπετε και εσείς οι ίδιοι, που θα μπορούσε να θεωρηθεί χειρότερο απ' όλα τα κακά: ούτε το πρωί που έφυγα από το σπίτι μου δεν με εμπόδισε το σημείο του θεού, ούτε όταν ερχόμουν εδώ στο δικαστήριο, ούτε κατά τη διάρκεια της υπεράσπισής μου. Ενώ σε άλλες ομιλίες μου, πολλές στιγμές με σταμάτησε καθώς μιλούσα. Τώρα, όμως, σε αυτή την υπόθεση, πουθενά δεν με εμπόδισε, ούτε στις πράξεις ούτε στα λόγια μου. Πού το αποδίδω αυτό; Θα σας πω: ίσως ό,τι μου συνέβη εδώ είναι για εμένα καλό και δεν είναι, όπως νομίζουμε, κακό να πεθάνει κανείς. Και έχω την καλύτερη απόδειξη: δεν είναι δυνατόν να μη με είχε εμπόδισε το σημάδι αυτό, αν δεν επρόκειτο να κάνω κάτι καλό. Ας σκεφτούμε, λοιπόν, και αυτή την οπτική, διότι υπάρχει μεγάλη ελπίδα ό,τι έγινε να είναι καλό. Γιατί ο θάνατος είναι ένα από τα δύο: ή δεν είναι τίποτα και όποιος πεθαίνει δεν έχει καμία συναίσθηση, ή, όπως

λένε, συμβαίνει κάποια μεταβολή και μετοίκηση της ψυχής από τον εδώ τόπο σε έναν άλλον.

Και είτε δεν υπάρχει καμία αίσθηση, αλλά είναι σαν ύπνος, και αν είναι σαν να κοιμάται κανείς χωρίς να βλέπει ούτε όνειρο, οπότε θα ήταν θραύσιμο όφελος ο θάνατος – εγώ, λοιπόν, νομίζω ότι αν κάποιος έπρεπε να διαλέξει ανάμεσα σε μια νύχτα που κοιμήθηκε χωρίς να δει ούτε ένα όνειρο, και έπρεπε να συγκρίνει τις άλλες νύχτες και μέρες της ζωής του με τη νύχτα εκείνη, και να σκεφτεί και να πει πόσα καλύτερα και πιο γλυκά μερόνυχτα έχει ζήσει στη ζωή του από αυτή τη νύχτα, νομίζω ότι, όχι μόνο ένας τυχαίος πολίτης, αλλά και ο μεγαλύτερος βασιλιάς θα τα έβρισκε πολύ λίγα σε σχέση με τη νύχτα εκείνη. Αν κάτι τέτοιο είναι ο θάνατος, λοιπόν, εγώ τουλάχιστον νομίζω ότι είναι κέρδος: γιατί έτσι η αιωνιότητα δεν φαίνεται παρά σαν μια νύχτα. Αν πάλι ο θάνατος είναι αναχώρηση από εδώ για έναν άλλο τόπο, και είναι αλήθεια τα λεγόμενα ότι εκεί βρίσκονται όλοι όσοι έχουν πεθάνει, τι μεγαλύτερο καλό θα υπήρχε από αυτό, δικαστές; Αν κάποιος φτάνοντας στον Άδη, έχοντας απαλλαγεί από αυτούς τους υποτιθέμενους δικαστές, θα βρει τους αληθινούς δικαστές, που δικάζουν εκεί, τον Μίνωα και τον Ραδάμανθο, τον Αιακό και τον Τριπόλεμο και πόσους άλλους από τους ημίθεους που υπήρξαν δίκαιοι στη ζωή τους, άρα θα ήταν τάχα άσχημο τούτο το ταξίδι; Και πόσα δεν θα πλήρωνε κάποιος από εσάς για να βρεθεί με τον Ορφέα, τον Μουσαίο, τον Ηοίοδο και τον Όμηρο; Εγώ πάντως πολλές φορές θα ήθελα να πεθάνω, αν όλα αυτά αληθεύουν. Θα μου φαινόταν υπέροχη η παραμονή μου σε ένα μέρος όπου θα συναντούσα τον Παλαμήδη, τον Αίαντα τον Τελαμώνιο και όσους από

τους παλιούς πέθαναν από άδικη κρίση, συγκρίνοντας την υπόθεσή μου με τη δική τους – πράγμα που δεν θα ήταν δυσάρεστο– και, το σπουδαιότερο, θα συνέχιζα να εξετάζω και να ερευνώ, όπως κάνω και για τους εδώ, ποιος από αυτούς είναι σοφός και ποιος νομίζει ότι είναι, αλλά δεν είναι.

Και πόσα δεν θα πλήρωνε κανείς, δικαστές, για να μπορέσει να εξετάσει εκείνον που ηγήθηκε της σπουδαίας στρατιάς της Τροίας, ή τον Οδυσσέα ή τον Σίσυφο, ή και χιλιάδες άλλους που θα μπορούσε να αναφέρει κανείς, άντρες και γυναίκες: να μιλάει μαζί τους και να βρίσκειται μαζί τους και να τους εξετάζει, θα ήταν μια ανεπίλυτη ευτυχία. Πάντως, γι' αυτά τα αίτια, όσοι βρίσκονται εκεί δεν θανατώνουν. Είναι για πολλά άλλα πιο ευτυχημένοι απ' ό,τι αυτοί εδώ, αλλά και γιατί έγιναν θάνατοι για την αιωνιότητα, αν φυσικά όσα λέγονται είναι αλήθεια. Αλλά και εσείς, δικαστές, πρέπει να ελπίζετε μπροστά στον θάνατο και να σκέφτεστε ότι η αλήθεια είναι μόνο μία, ότι δεν μπορεί να συμβεί κάτι κακό σε έναν καλό άνθρωπο, τόσο ζωντανό όσο και νεκρό, και ότι οι θεοί δεν αμελούν τις υποθέσεις του.

Πλάτων

«ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΕΙΝΑΙ ΟΠΩΣ ΜΟΥ ΦΑΙΝΟΝΤΑΙ»

Θεαίτητος 151b-152γ
 Ανέκδοτη παλιή μετάφραση, επιμέλεια Σιμονέττα Nannini

Η πρώτη απάντηση του νεαρού Θεαίτητου, πολλά υποσχόμενου μαθητή του μαθηματικού Θεόδωρου, στην ερώτηση του Σωκράτη περί του τι είναι επιστήμη, μοιάζει πολύ με τη θέση του Πρωταγόρα, σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος είναι το μέτρο όλων των πραγμάτων: το να λες ότι η γνώση είναι αντίληψη ή αίσθηση μοιάζει ίδιο με το να λες ότι για τον καθένα τα πράγματα είναι όπως φαίνονται.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Λοιπόν, Σωκράτη, αφού επιμένεις, θα ήταν ντροπή να μην προσπαθώ να πω αυτό που θέλω με κάθε τρόπο. Νομίζω πως όποιος γνωρίζει κάτι επιστημονικά έχει αντίληψη αυτού που γνωρίζει και, τουλάχιστον απ' ό,τι φαίνεται αυτή τη στιγμή, η επιστήμη δεν είναι παρά αίσθηση.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Πολύ καλά και ειλκρινά μίλησες, παιδί μου. Είσι, πρέπει να λεί κανεις αυτό που σκέφτεται. Ας εξετάσουμε τώρα μαζί τον ορισμό σου, αν είναι γόνιμος καρπός ή αν είναι κενός. Λες ότι η επιστήμη είναι αίσθηση;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Ναι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Μπορεί να έχεις εκφράσει μια ενδιαφέρουσα θεωρία για την επιστήμη, αλλά την ίδια υποστήριξε και ο Πρωταγόρας. Αν και διαφορετικά, είπε τα ίδια πράγματα. Υποστηρίζει, μάλιστα, ξέρεις, ότι ο άνθρωπος είναι «το μέτρο όλων των πραγμάτων, όσων υπάρχουν και όσων δεν υπάρχουν». Το διάβασες κι εσύ, έτσι δεν είναι;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Το διάβασα και μάλιστα συχνά.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Δεν λεί, λοιπόν, αυτό περίπου; Πως για

ερένα τα πράγματα είναι όπως μου φαίνονται, για εσένα όπως σου φαίνονται, και είμαστε και οι δύο άνθρωποι;
ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Ναι, έτσι λέει.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Ωραία. Σε κάθε περίπτωση, ένας σοφός άνθρωπος δεν μιλάει τυχαία: ας ακολουθήσουμε, λοιπόν, από κοντά τη σκέψη του. Δεν είναι, λοιπόν, αλήθεια, πως ακόμα και αν φυσάει ο ίδιος άνεμος, ο ένας από εμάς κρυώνει και ο άλλος όχι; Ο ένας λίγο, ο άλλος πολύ;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Μα φυσικά.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Και σε αυτή την περίπτωση, θα πούμε ότι ο άνεμος είναι ψυχρός ή δεν είναι ψυχρός; Ή θα αφήσουμε τον Πρωταγόρα να μας πείσει και θα πούμε πως για όποιον κρυώνει είναι ψυχρός, και για όποιον δεν κρυώνει δεν είναι;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Μάλλον έτσι φαίνεται.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Άρα έτσι φαίνεται για καθέναν από τους δύο;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Ναι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Μα η έκφραση «φαίνεται» δεν σημαίνει ότι μιλάμε για «αίσθηση»;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Ναι, πράγματι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Κατά συνέπεια, φαινομενικότητα και αίσθηση είναι το ίδιο πράγμα στην περίπτωση της ζέσης και σε κάθε άλλη ανάλογη περίπτωση: άρα, όπως αισθάνεται ο καθένας τα πράγματα, έτσι είναι γι' αυτόν.
ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Μάλλον.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Κατά συνέπεια, η αίσθηση είναι πάντα αυτό που είναι, και έχει ανοσία στο ψέμα, καθώς αποτελεί γνώση.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Έτσι φαίνεται.

Αντιφών

Η ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΒΑΡΒΑΡΩΝ

Η αλήθεια, απόσπασμα D-K VS 87 B 44
 Αντιφώντα, *La verità*, επιμ. Isabella Labriola, σημείωση Luciano Canfora, Sellerio, Palermo - 1992

Στο πλαίσιο του ελληνικού πολιτισμού, η διάκριση ανάμεσα σε Έλληνες και βαρβάρους, και η υπεροχή των πρώτων επί των δεύτερων, ήταν μια θεμελιώδης και κοινώς αναγνωρισμένη αρχή. Ο Αντιφών επιχειρηματολογεί, αντίθετα, υπέρ μιας ομοιότητας που βασίζεται σε μια κοινή φύση. Μόνο ο νόμος θεσπίζει διαφορές που δεν υπάρχουν στη φύση και, άρα, αποδεικνύονται άχρηστες και επικίρμιες.

Έτσι, ο ένας τον άλλον αντιμετωπίζουμε σαν να είμαστε βάρβαροι, ενώ, από τη φύση μας, είμαστε όλοι φτιαγμένοι με τον ίδιο τρόπο, τόσο οι βάρβαροι όσο και οι Έλληνες. Μπορεί κανείς να παρατηρήσει τα απαραίτητα στοιχεία από τη φύση σε όλους τους ανθρώπους [...] όσο είναι δυνατών [...] και ουδείς βάρβαρος ξεχωρίζει από εμάς, και ουδείς Έλληνας: αναπνέουμε όλοι από το στόμα και τα ρουθούνια.

Σοφοκλής

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: ΟΙ ΑΓΡΑΦΟΙ ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

*Αντιγόνη (Διάλογος με τον Κρέοντα μετά την ταφή των δύο αδελφών), στ. 440-552
Σοφοκλή, *Antigone* στον *Alcibiolo*, τον Σοφοκλή, τον Ευριπίδη, *Tutte le tragedie*, επιμ. Α.
Tonelli, Bompiani, Milano - 2011*

Την περίοδο που ο Σωκράτης και οι σοφιστές συζητούν για τα θεμέλια της ηθικής, το θέατρο του Σοφοκλή μάς προσκαλεί να αναλογιστούμε τη σχέση ανάμεσα στους κανόνες του Κράτους, που έχουν θεσπιστεί από την κοινότητα, και τους φυσικούς νόμους του οικογενειακού αισθήματος. Στον διάλογο με τον βασιλιά Κρέοντα, η Αντιγόνη υποστηρίζει την υπεροχή μιας αρχής όπως η αδελφική αγάπη σε σχέση με οποιονδήποτε νόμο του δημόσιου δικαίου.

[Διάλογος με τον Κρέοντα μετά την ταφή των δύο αδελφών]

ΚΡΕΩΝ: Εσύ που σκύβεις το κεφάλι στο έδαφος, ομολογείς ή αρνείσαι ότι τα έκανες αυτά;

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Ομολογώ ότι τα έκανα και δεν το αρνιέμαι.

ΚΡΕΩΝ: Εσύ πήγαινε όπου θέλεις, απαλλαγμένος από τη βαριά κατηγορία. Εσύ, όμως, πες μου, με λίγα λόγια και εν συντομία: γνώριζες ότι απαγορευόταν;

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Το γνώριζα. Πώς θα μπορούσα να μην το ξέρω; Ήταν γνωστό σε όλους.

ΚΡΕΩΝ: Και τόλμησες να παραβείς τους νόμους;

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Δεν ήταν ο Δίας αυτός που μου τα είπε, ούτε η Δίκη, που ζει με τους θεούς του κάτω κόσμου. Δεν θέσπισαν αυτοί τέτοιους νόμους για τους ανθρώπους. Ούτε θεώρησα ότι έχουν τόση δύναμη οι δικές σου διακρίσεις, ώστε να μπορούν να επιτρέψουν σε έναν θνητό να αγνοήσει τους άγραφους και στέρεους νόμους των θεών, που δεν γεννήθηκαν σήμερα, ούτε χθες, αλλά ζουν αιώνια και κανείς δεν ξέρει πότε

εμφανίστηκαν. Και εγώ δεν έπρεπε να καταδικαστώ από το δικαστήριο των θεών από φόβο για την έπαρση κάποιου άντρα. Ήξερα καλά –και πώς να μην το ξέρω;– ότι θα πεθάνω, ακόμα κι αν εσύ δεν το είχες διακηρύξει. Αν, όμως, πεθάνω πριν την ώρα μου, εγώ αυτό το θεωρώ κέρδος: όποιος ζει μέσα σε μεγάλη δυστυχία, όπως εγώ, πώς να μην είναι κέρδος γι' αυτόν ο θάνατος; Έτσι, λοιπόν, δεν λυπάμαι να έχω αυτή τη μοίρα. Αλλά, αν είχα επιτρέψει να μείνει άταφος ο ένας γιος της μητέρας μου, αυτός θα ήταν πολύ μεγαλύτερος πόνος. Γι' αυτό, όμως, δεν υποφέρω. Κι αν τώρα σου φαίνονται τρελή με αυτά που κάνω, ίσως είναι αυτό που για τρέλα με κατηγορεί.

ΧΟΡΟΣ: Κόρη σκληρή σκληρού πατέρα: δεν λυγίζει μπροστά στις συμφορές.

ΚΡΕΩΝ: Να είσαι βέβαιη ότι τα υπερβολικά άκαμπτα φρονήματα συχνά λυγίζουν πιο εύκολα. Και ο πιο σκληρός σίδηρος, όταν πυρακτωθεί και γίνει πιο σκληρός απ' όσο θα έπρεπε, σπάει και γίνεται κομμάτια. Και ξέρω ότι τα αγριεμένα έλογα ιθασεύονται με μικρό χαλινάρι: δεν μπορεί να επαίρεται κάποιος που υπαρτεεί τους άλλους. Και αυτή ήξερε τότε πολύ καλά ότι παρανομούσε, όταν παραβίαζε τους ισχύοντες νόμους. Και έπειτα, ιδού η δεύτερη αυθάδεια: αφού το διέπραξε, καυχείται και γελάει με το κατόρθωμά της. Αν θριαμβεύει απώροπη, δεν θα ήμουν πια εγώ ο άντρας, αλλά εκείνη. Είτε είναι κόρη της αδελφής μου είτε ομοιαματή μου, ποιο στενή συγγενής και απ' όλους όσοι δοξάζουν τον Δία, τον προστάτη του οίκου μου, αυτή και η αδελφή της δεν θα γλιτώσουν από τη χειρότερη μοίρα. Κατηγορώ και την Ισμήνη ότι σχεδίασε αυτή την ταφή. Καλέστε την! Πριν από λίγο

την είδα μέσα, πολύ παραγμένη, εκτός εαυτού. Η ψυχή
 όσων σχεδιάζουν δόλιες πράξεις πιάνεται συχνά στη
 σκιά, σαν κλέφτης. Απεχθάνομαι όταν κάποιος, αφού
 πιστεί επί αυτοφώρω, προσπαθεί να το εξευγενίσει.
 ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Τι άλλο θέλεις από το να με πιάσεις και
 να με σκοτώσεις;

ΚΡΕΩΝ: Αν έχω αυτό, τα έχω όλα.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Τι περιμένεις τότε; Κανένα από τα λόγια
 σου δεν είναι ευχάριστο. Μακάρι να μη μου αρέσουν
 ποτέ, όπως δεν σου αρέσουν κι εμένα τα δικά μου.
 Ποια μεγαλύτερη δόξα να ζήσω από την ταφή του
 αδελφού μου; Όλοι αυτοί θα ομολογούσαν ότι το εκπι-
 μούν αυτό που έκανα, αν ο φόβος δεν τους έδενε τη
 γλώσσα. Αλλά η εξουσία έχει πολλά προνόμια, μεταξú
 άλλων να κάνει και να λέει ό,τι θέλει.

ΚΡΕΩΝ: Μόνο εσύ απ' όλους τους Καδμείους το βλέ-
 πεις έτσι.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Συμφωνούν μαζί μου, μπροστά σου, όμως,
 κλείνουν το στόμα για να σε ευχαριστήσουν.

ΚΡΕΩΝ: Εσύ δεν ντρέπεσαι να σκέφτεσαι διαφορετικά;

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Δεν είναι ντροπή να τιμάς τα αδέρφια σου.
 ΚΡΕΩΝ: Λοιπόν, δεν ήταν αδελφός σου κι αυτός που
 σκοτώθηκε στην άλλη πλευρά;

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Αδελφός μου, από την ίδια μάνα και τον
 ίδιο πατέρα.

ΚΡΕΩΝ: Πώς, λοιπόν, προσφέρεις τιμές στον έναν,
 δείχνοντας ασέβεια στον άλλον;

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Δεν θα το έλεγε αυτό ο νεκρός.

ΚΡΕΩΝ: Ναι, αν εσύ τον τιμάς όπως τον σεβή.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Δεν σκοτώθηκε δούλος, αλλά αδελφός του.
 ΚΡΕΩΝ: Σκοτώθηκε προσπαθώντας να καταστρέψει αυ-
 τή τη χώρα. Ο άλλος, αντίθετα, ενώ την υπερασπιζόταν.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Ο Άδης ζητά τέτοιες τιμές, σε κάθε πε-
 ρίπτωσι.

ΚΡΕΩΝ: Όχι, όμως, ο άριστος να αντιμετωπιστεί όπως
 ο άτιμος.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Ποιος ξέρει αν στον κάτω κόσμο ισχύουν
 αυτοί οι νόμοι.

ΚΡΕΩΝ: Ο εχθρός ποτέ δεν θα είναι φίλος, ούτε καν
 νεκρός.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Δεν γεννήθηκα για να μοιράζομαι το
 μίσος, αλλά για να αγαπώ με όσους αγαπούν.

ΚΡΕΩΝ: Αν πρέπει να αγαπάς, λοιπόν, πήγαινε εκεί
 κάτω να τους αγαπάς! Όσο, όμως, είμαι ζωντανός, δεν
 θα εξουσιάζει μια γυναίκα.

Θουκυδίδης

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ ΙΣΧΥΡΟΤΕΡΟΥ: Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΗΛΙΩΝ

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος, παρ. 84-114
Θουκυδίδης, *La guerra del Peloponneso*, μτφρ. Luciano Canfora, Einaudi, Torino - 1996

Στον διάλογο ανάμεσα στους συμβούλους της πόλης της Μήλου και στους στρατηγούς της Αθήνας, που έφτασαν στο νησί για να το υποτάξουν ή να το καταστρέψουν, τα επιχειρήματα της πολιτικής υπεροχής της Αθήνας, που βασίζονται στο φυσικό δικαίο του ισχυρότερου, έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τα επιχειρήματα των Μηλιών, που διεκδικούν το δικαίωμά τους στην ουδετερότητα στη σύγκρουση ανάμεσα σε Αθήνα και Σπάρτη.

(1) Το επόμενο καλοκαίρι ο Αλκιβιάδης έφτασε στο Άργος με είκοσι καράβια και έπιασε τριακόσιους Άργείους, που θεωρούνταν ακόμη ύποπτοι και άνθρωποι των Λακεδαιμονίων: οι Αθηναίοι τους έστειλαν για ασφάλεια στα κοντινά υποτελή νησιά. Εκστράτευσαν επίσης οι Αθηναίοι εναντίον της Μήλου με τριάντα δικά τους καράβια, έξι από τη Χίο, δύο από τη Λέσβο, και με χίλιους διακόσιους σπλίτες, τριακόσιους τοξότες και είκοσι έφιππους τοξότες Αθηναίους, και περίπου χίλιους πεντακόσιους σπλίτες από τους συμμάχους και τους νησιώτες. (2) Οι Μήλιοι είναι άποικοι των Λακεδαιμονίων και δεν ήθελαν να γίνουν υπήκοοι των Αθηναίων όπως οι άλλοι νησιώτες, αλλά στην αρχή κράτησαν ουδετερότητα και έμεναν ήσυχοι, έπειτα, όμως, όταν τους ανάγκασαν οι Αθηναίοι, που κατέστρεφαν τη γη τους, έφτασαν μέχρι τον ανοιχτό πόλεμο. (3) Όταν, λοιπόν, οι στρατηγοί Κλεομήδης του Λυκομήδη και Τεισίας του Τειομάχου στρατοπέδευαν στη γη τους, και πριν επιθεθούν, έστειλαν πρεσβευτές για τις διαπραγματεύσεις. Τους πρόεβες αυτούς οι Μήλιοι

δεν τους παρουσίασαν στον λαό, αλλά τους κάλεσαν να πουν αυτά για τα οποία είχαν έρθει στους άρχοντες και τους ολιγάρχες. Οι Αθηναίοι πρόεβες είπαν τα εξής: «Επειδή η συζήτηση δεν θα γίνει μπροστά στον λαό, για να εξαπατηθεί το πλήθος αφού δεν θα ακούσει, σε μια συνεχή αγόρευση, επιχειρήματα πειστικά (καταλαβαίνουμε πως αυτό το νόημα έχει το ότι μας φέρατε μπροστά στους λίγους), εσείς, οι συγκεντρωμένοι εδώ, προσπαθήστε να φερθείτε με τρόπο ακόμα πιο σίγουρο. Μη μας απαντάτε και εσείς με συνεχή λόγο, αλλά σε κάθε φράση που νομίζετε πως δεν είναι ακριβής, να μας σταματάτε και να λέτε τη γνώμη σας. Και καταρχάς πείτε μας αν συμφωνείτε με όσα σας προτείνουμε». Οι σύμβουλοι των Μηλιών απάντησαν: «Τη λογική ιδέα σας να ενημερώσουμε οι μεν τους δε με ήσυχες εξηγήσεις δεν την απορρίπτουμε, αλλά οι πολεμικές ετοιμασίες, που ήδη λαμβάνουν χώρα και δεν θα αργήσουν να τεθούν σε εφαρμογή, έρχονται σε αντίθεση με την πρότασή σας. Γιατί βλέπουμε ότι έχετε έρθει εσείς οι ίδιοι κριτές για όσα πρόκειται να πούμε, και ότι στο τέλος της συζήτησης, όπως είναι φυσικό, αν δεν υποκύψουμε υπερασπιζόμενοι τα δικαιώματά μας, θα οδηγηθούμε σε πόλεμο, ενώ, αν πειстоύμε, θα καταντήσουμε δούλοι».

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Αν ήρθατε εδώ για να κάνετε εικασίες για το μέλλον ή για στιδήποτε άλλο πέρα από το να πάρετε για την πόλη, με βάση τις συνθήκες που βλέπετε μπροστά στα μάτια σας, μια απόφαση που να σας σώσει, σταματάμε να μιλάμε. Αν ήρθατε, όμως, γι' αυτό, ας μιλήσουμε».

ΜΗΛΙΟΙ: «Είναι φυσικό και κατανοητό, για ανθρώπους στη θέση που βρισκόμαστε, να αναλογίζονται πολλά,

τόσο με τα λόγια τους όσο και με τις σκέψεις. Η σπι-
μερινή συνάντηση γίνεται βέβαια για τη σωτηρία μας,
και η σύζηση ας γίνει με τον τρόπο που προτείνετε».
ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Και εμείς, λοιπόν, δεν θα μιλήσουμε
με ωραίες φράσεις, λέγοντας ότι δίκαια έχουμε την
πνεμονία σας, επειδή νικήσαμε τους Πέρσες, ή ότι
τώρα εκστρατεύουμε εναντίον σας επειδή προβληθή-
καμε, αλλά και από εσάς ζητούμε να μη νομίζετε πως
θα μας πείσετε λέγοντας ή ότι, ενώ είστε άποικοι των
Λακεδαιμονίων, δεν πήρατε μέρος στον πόλεμο στο
πλευρό τους, ή ότι δεν κάνατε κανένα κακό εναντίον
μας. Σκοπεύουμε, αντίθετα, να κάνουμε ό,τι μπορούμε
ανάλογα με την πεποίθηση που έχει ο καθένας από
εμάς, γιατί γνωρίζουμε πως στην ανθρώπινη σκέψη
το δικαίωμα αναγνωρίζεται σε σχέση με την αμοιβαία
ανάγκη και των δύο πλευρών, ενώ ο πιο δυνατός κά-
νει ό,τι έχει τη δύναμη να κάνει και ο πιο αδύναμος
υποχωρεί».

ΜΗΛΙΟΙ: «Κατά την άποψή μας, τουλάχιστον, είναι
χρήσιμο (είναι απαραίτητο να χρησιμοποιήσουμε
αυτόν τον όρο, από τη στιγμή που προτείνετε να μι-
λήσουμε για το ωφέλιμο, αντί για το σωστό) – είναι
χρήσιμο να μην καταστρέψουμε αυτό το κοινό καλό,
αλλά να διατηρηθεί το δικαίωμα αυτού που βρίσκεται
σε κίνδυνο, και να ωφελείται όποιος κατορθώνει να
πείσει τον άλλον χωρίς να είναι απόλυτα ακριβής.
Και αυτό δεν είναι για εσάς λιγότερο συμφέρον, γιατί,
σε περίπτωση αποτυχίας, θα μπορούσατε να γίνετε
παράδειγμα στους άλλους για να σας επιβάλουν την
πιο μεγάλη τιμωρία».

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: (1) «Εμείς για το τέλος της πνεμονίας μας,
αν αυτή καταλυθεί κάποτε, δεν ανησυχούμε, γιατί δεν

είναι επικίνδυνοι στους νικημένους όσοι, όπως οι Λα-
κεδαιμόνιοι, ασκούν πνεμονία στους άλλους (άλλωστε
η διαμάχη μας δεν είναι με τους Λακεδαιμόνιους), αλλά
επικίνδυνοι είναι οι υπήκοοι, αν τυχόν αυτοί ξεση-
κωθούν και νικήσουν εκείνους που τους εξουσιάζαν.
(2) Όσο γι' αυτό, ας το διακινδυνεύσουμε: βρισκόμαστε
εδώ για το συμφέρον της πνεμονίας μας, και όσα θα
πούμε τώρα σκοπό έχουν τη σωτηρία της πόλης μας,
και θα σας το αποδείξουμε, επειδή θέλουμε και χωρίς
κόπο να σας εξουσιάζουμε και για το συμφέρον και
των δυο μας να σας σώσουμε».

ΜΗΛΙΟΙ: «Και πώς μπορεί να είναι συμφέρον σε
εμάς να γίνουμε σκλάβοι, όπως σε εσάς το να γίνετε
κύριοι μας;»

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Επειδή θα έχετε τη δυνατότητα να υπο-
ταχθείτε, αντί να υποστείτε πιο μεγάλες συμφορές,
και εμείς, αν δεν σας καταστρέψουμε, θα βρούμε κερ-
διόμενοι».

ΜΗΛΙΟΙ: «Και δεν μπορείτε να δεχτείτε ότι ερείς, εν
ερίην, είραστε φίλοι σας αντί εχθροί, αλλά σύμμαχοι
κανενός από τους δυο σας;»

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Όχι, γιατί δεν μας ζημιώνει τόσο η έχθρα
σας όσο η φιλία σας, που θα αποτελούσε, για τους
υπήκούς μας, απόδειξη αδυναμίας, ενώ το μίσος σας
απόδειξη της δύναμής μας».

ΜΗΛΙΟΙ: «Ετσι βλέπουν τη δικαιοσύνη οι υπήκοοί σας,
εξιώνοντας τους λαούς εκείνους που δεν έχουν καμία
σχέση μαζί σας και εκείνους που, σε μεγάλο βαθμό
είναι άποικοί σας, εξεγέρθηκαν και υποτάχθηκαν;»

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Ναι, γιατί νομίζουν ότι οι δικαιολογίες δεν
λείπουν από κανέναν, πιστεύουν, όμως, πως ορισμένοι
μπορούν να σωθούν χάρη στη δύναμή τους, και ότι

εμείς δεν τους επιπλήμεθα από φόβο. Έτσι, εκτός από το ότι θα διατάξαμε περισσότερους ανθρώπους, εσείς με την υποταγή σας θα μας δίνετε ασφάλεια, καθώς, νησιώτες και, άρα, πιο αδύναμοι από άλλους, νικηθήκατε από έναν λαό που είναι κυρίαρχος στη θάλασσα».

ΜΗΛΙΟΙ: «Και δεν νομίζετε ότι είναι κυρίαρχος στη θάλασσα».

περίπτωση; Γιατί, όπως εσείς μας συμβουλευόσαστε να υποχωρήσουμε μπροστά στο δικό σας συμφέρον, έτσι και εμείς τώρα, δείχνοντάς σας το δικό μας συμφέρον, έτσι πρέπει να προσπαθήσουμε να σας πείσουμε ότι μπορεί να ταυτιστεί με το δικό σας. Γιατί, πώς είναι δυνατόν να μην κάνετε εχθρούς σας όσους τώρα είναι ουδέτεροι, όταν αυτοί, βλέποντας όσα συνέβησαν σε εμάς, πιστέψουν πως κάποτε εσείς θα επιθεθείτε και σε αυτούς; Σε τέτοια περίπτωση, τι άλλο θα κάνατε από το να αυξήσετε τον αριθμό των εχθρών σας και να πείσετε και άλλους να γίνουν, παρότι τώρα δεν έχουν καμία τέτοια πρόθεση;»

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Όχι, γιατί δεν θεωρούμε ότι είναι επικίνδυνοι όσοι, κατοικώντας κάπου στη στεριά, λόγω της ελευθερίας τους, θα αργήσουν πολύ να πάρουν μέτρα εναντίον μας. Αντίθετα, φοβόμαστε ότι οι νησιώτες που δεν είναι υποτελείς μας, όπως εσείς, είναι κιόλας αναστατωμένοι από τις πιέσεις της ηγεμονίας μας. Αυτοί, λοιπόν, κάνοντας λάθος υπολογισμούς, μπορούν να εκθέσουν και τον εαυτό τους και εμάς σε πολλούς κινδύνους».

ΜΗΛΙΟΙ: «Αν εσείς αντιμετωπίζετε τέτοιους κινδύνους για να μη χάσετε την ηγεμονία σας, και οι υπήκοοί σας για να απαλλαγούν από αυτήν, εμείς, που είμαστε ακόμη ελεύθεροι, θα δείχναμε μεγάλη αδυναμία

και δειλία, αν δεν αναλαμβάναμε κάθε κίνδυνο πριν γίνουμε δούλοι».

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Όχι, αν αποφασίσετε συνετά: δεν αγωνίζεστε με ίσους όρους για να δείξετε την ανδρεία σας, δηλαδή για να μην ντροπιαστείτε πιο πολύ. Τώρα πρέπει να αποφασίσετε για τη σωτηρία σας, για να μην αντιτέκεστε σε όσους είναι πολύ πιο δυνατοί από εσάς».

ΜΗΛΙΟΙ: «Ξέρουμε όμως πως καμιά φορά οι ιστορίες του πολέμου επιφύλασσαν πιο ίση μοίρα στους δύο αντιπάλους απ' ό,τι θα περίμενε κανείς με βάση τις δυνάμεις τους. Για εμάς, η άμεση υποχώρησή μας στερεί κάθε ελπίδα, ενώ με τον αγώνα μας υπάρχει ακόμη ελπίδα να μείνουμε όρθιοι».

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: (1) «Μα η ελπίδα, που παρηγορεί την ώρα του κινδύνου, μπορεί και να βλάψει όσους σπριζονται πάνω της υπερβολικά, αλλά δεν τους καταστρέφει. Όσοι όμως, βασισμένοι πάνω της, τα δίνουν όλα (γιατί από τη φύση της η ελπίδα είναι άσωτη), μονάχα όταν αποτύχουν τη γνωρίζουν: για εκείνον, όμως, που τη γνώρισε δεν αφήνει πίσω της καμία ευκαιρία ώστε να είναι προσεκτικός στο μέλλον. (2) Και αυτό, εσείς, που είστε αδύναμοι και που η τύχη σας κρίνεται από μια ζαριά, μη θέλήσετε να υπομείνετε αυτή τη ζημιά ή να μοιάσετε στους ανθρώπους που, ενώ μπορούν ακόμη να σωθούν με ανθρώπινα μέσα, όταν τους βρουν συμφορές και τους εγκαταλείψει η ελπίδα, καταφεύγουν στις ασάφες βοήθειες, τη μαντική και τους χρησμούς και όλα αυτά που πλήττουν τους ανθρώπους, μαζί με τις ελπίδες».

ΜΗΛΙΟΙ: «Και εμείς, να το ξέρετε, θεωρούμε πως είναι δύσκολο να αγωνιστούμε εναντίον της δύναμής σας,

και εναντίον της τύχης, αν αυτή δεν φανεί ευνοϊκή. Πιστεύουμε, όμως, ότι οι θεοί θα μας στείλουν ευνοϊκή τύχη, γιατί εμείς, ευσεβείς, αντιτεκόμαστε σε άδικους ανθρώπους, και έχουμε πίστη ότι οι υποδεέστερες δυνάμεις μας θα αποζημιωθούν από τη συμμαχία με τους Λακεδαιμόνιους, που είναι αναγκασμένοι να μας βοηθήσουν, αν όχι για άλλο λόγο, τουλάχιστον από φυλετική συγγένεια και από ένα αίσθημα τιμής. Δεν μας φαίνεται, λοιπόν, και τόσο αβάσιμο το θάρρος μας».

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: (1) «Αλλά και εμείς νομίζουμε πως δεν θα μας λείψει η εύνοια των θεών, γιατί δεν ζητάμε και δεν κάνουμε τίποτε που να αποκλίνει απ' ό,τι πιστεύουν οι άνθρωποι για τους θεούς ή για τις επιθυμίες τους απέναντι στους άλλους. (2) Πιστεύουμε ότι ο νόμος της φύσης λέει ότι ο πιο ισχυρός διατάζει: είτε αυτό το κάνουν οι θεοί και το πιστεύουμε, είτε το κάνουν οι άνθρωποι και τους πιστεύουμε γιατί είναι προφανές. Τον νόμο αυτόν εμείς τον χρησιμοποιούμε όχι γιατί τον έχουμε θεοπίσει πρώτοι, αλλά γιατί τον βρήκαμε να υπάρχει και θα τον αφήσουμε να ισχύει παντοτινά, και ξέρουμε ότι και εσείς και άλλοι, αν αποκτήσατε την ίδια δύναμη με εμάς, θα κάνατε τα ίδια. (3) Όσο θούμε σε μειονεκτική θέση σε σχέση με εσάς. Όσο για την ιδέα σας για τους Λακεδαιμόνιους, για τους οποίους πιστεύετε ότι από ντροπή θα σας βοηθήσουν, ενώ μακαρίζουμε την απειρία σας, δεν ζηλεύουμε την αφροσύνη σας. (4) Πραγματικά, οι Λακεδαιμόνιοι στις μεταξύ τους σχέσεις και στις συνήθειες του τόπου τους δείχνονται πολύ ενάρτεροι για τη συμπεριφορά τους, όμως, απέναντι στους άλλους, αν και θα είχε κανείς πολλά να πει, θα μπορούσε πολύ εύκολα να συνοψίσει

λέγοντας ότι, απ' όλους τους ανθρώπους που ξέρουμε, αυτοί δείχνουν ολοφάνερα ότι θεωρούν τα ευχάρια εγώ και τα συμφέροντα δίκαια. Μια τέτοια νοοτροπία δεν είναι καθόλου ευνοϊκή για τις παράλογες ελπίδες σας για σωτηρία».

ΜΗΛΙΟΙ: «Έχουμε την πεποίθηση ότι οι Λακεδαιμόνιοι, για το συμφέρον τους, δεν θα θελήσουν να προδώσουν τους Μηλίους, που είναι άποικοί τους, και να γίνουν αναξιόπιστοι στους Έλληνες που τους είναι χρήσιμοι και ωφέλιμοι στους εχθρούς τους».

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Και δεν νομίζει ότι το συμφέρον βρίσκεται στην ασφάλεια, ενώ το δίκαιο και το έντιμο κατορθώνεται με κινδύνους (πράγμα που συνήθως οι Λακεδαιμόνιοι δεν τολμούν);»

ΜΗΛΙΟΙ: «Πιστεύουμε ότι και τους κινδύνους για χάρη μας θα αναλάβουν αυτοί πιο πρόθυμα, και θα θεωρήσουν πως είναι μικρότεροι σε σχέση με άλλους, καθώς είμαστε κοντά στις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Πελοποννήσου, και είμαστε και πιο αξιόπιστοι από άλλους λόγω του κοινού μας αιματός, που αποκαλύπτεται και στον τρόπο σκέψης μας».

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: «Εγγύηση για όσους βοηθήσουν δεν είναι η φιλική διάθεση αυτών που τους κάλεσαν, αλλά μόνο η υπεροχή της δύναμής τους, και αυτό ενδιαφέρει τους Λακεδαιμόνιους περισσότερο από κάθε τι άλλο (από έλλειψη εμπιστοσύνης στον δικό τους στρατό, επιτίθενται στους γείτονες ζητώντας τη βοήθεια πολλών συμμάχων), ώστε δεν φαίνεται πιθανό ότι θα στείλουν στρατό σε ένα νησί, ενώ εμείς είμαστε κυρίαρχοι των θαλασσών».

ΜΗΛΙΟΙ: (1) «Θα μπορούσαν, όμως, να στείλουν κι άλλους, και το Κρητικό πέλαγος είναι πλατύ, και

εκεί είναι πιο δύσκολο οι θαλασσοκράτορες να συλλάβουν κάποιον, παρά να σωθούν αυτοί που θέλουν να ξεφύγουν. (2) Και αν όμως αποτύγχαναν σε αυτό, θα μπορούσαν να στραφούν εναντίον της γης σας και εναντίον των υπολοίπων συμμάχων σας, στους οποίους δεν επιτέθηκε ο Βρασιίδας. Και τότε οι δυσκολίες δεν θα προέκυπταν μόνο για μια γη που δεν σας αφορά, αλλά και για την υπεράσπιση των εδαφών των δικών σας και των συμμάχων σας».

ΑΘΗΝΑΙΟΙ: (1) «Ένα από αυτά τα πράγματα δεν μπορεί παρά να συμβεί μόνο αφού βιώσετε τη μοίρα σας και μάθετε ότι οι Αθηναίοι δεν υποχώρησαν ποτέ από μια πολιορκία από φόβο. (2) Παρατηρούμε, όμως, πως, ενώ είπατε ότι θέλετε να μας συμβουλευτείτε για τη σωτηρία σας, σε αυτή τη συζήτηση δεν έχετε πει τίποτε το οποίο θα μπορούσε να κάνει τους ανθρώπους να πιστέψουν ότι μπορούν να σωθούν. Η πιο μεγάλη σας δύναμη, αντίθετα, είναι οι μελλοντικές ελπίδες, ενώ οι δυνάμεις που έχετε εδώ είναι πολύ μικρές για να υπερισχύσετε, αν συγκριθούν με αυτές που βρίσκονται απέναντί σας. Και δείχνετε μεγάλη απερισκεψία, αν, αφού ζητήσετε να αποσυρθούμε, δεν αποφασίσετε, όσο ακόμη είναι καιρός, κάτι πιο φρόνιμο. (3) Γιατί πολλούς, ενώ είναι ακόμη σε θέση να δουν καθαρά σε ποτους κινδύνους οδηγούνταν, τους παρέσυρε η δύναμη μιας ελκυστικής λέξης, της λεγόμενης τιμής, και, νικημένοι από τη λέξη, στην πράξη έπεσαν πθελιμένα σε αγιάρευτες συμφορές και ακόμη ένιωσαν ντροπή πιο ταπεινωτική, αφού αυτή ήταν αποτέλεσμα ανοπισίας και όχι τύχης. (4) Αυτό το μέλλον εσείς, αν σκεφτείτε συνετά, θα το αποφύγετε και δεν θα νομίσετε ασύμφορο να υποχωρήσετε στην πιο δυνατή πόλη, που

σας προτείνει όρους λογικούς, να γίνετε δηλαδή σύμμαχοι της (πληρώνοντας ωστόσο φόρο), διατηρώντας τη χώρα σας, και, ενώ σας δίνεται η επιλογή ανάμεσα στον πόλεμο και την ασφάλεια, εσείς να μη διαλέξετε τα χειρότερα. Όσοι δεν υποχωρούν σε όσους έχουν ίση δύναμη, συμπεριφέρονται καλύτερα μπροστά στους πιο δυνατούς και είναι πιο μετρημένοι απέναντι στους αδύναμους, και αυτοί έχουν μεγαλύτερη επιτυχία. (5) Σκεφτείτε, λοιπόν, όταν εμείς αποσυρθούμε, και να θυμάστε πολλές φορές ότι αποφασίζετε για την πατρίδα σας, και ότι από την απόφασή σας αυτή θα εξαρτηθεί η σωτηρία σας, ανάλογα αν είναι η σωστή ή όχι».

(1) Οι Αθηναίοι αποχώρησαν από τη συζήτηση. Οι Μήλιοι, όταν έμειναν μόνοι, επειδή αποφάσισαν παρόμοια με εκείνα που έλεγαν νωρίτερα, είπαν τα εξής: (2) «Η άποψή μας δεν άλλαξε, Αθηναίοι, ούτε μέσα σε λίγες στιγμές θα στερησούμε μια πόλη, που υπάρχει εδώ και επακόσια χρόνια, από την ελευθερία της, αλλά έχοντας εμπιστοσύνη στην εύνοια των θεών, που έσωσε την πόλη μας ως τώρα, και στη βοήθεια των ανθρώπων και ιδιαίτερα των Λακεδαιμονίων, θα προσπαθήσουμε να τη σώσουμε. (3) Σας προτείνουμε, όμως, να είμαστε φίλοι σας, εκθροί με κανέναν από τους δυο σας, και σας ζητάμε να φύγετε από τη γη μας, αφού συνάψουμε μια συνθήκη ωφέλιμη και για τους δυο μας».

Έτσι, λοιπόν, απάντησαν οι Μήλιοι. Οι Αθηναίοι αποχωρώντας πια οριστικά από τις διαπραγματεύσεις είπαν: «Πραγματικά, κρίνοντας από τις αποφάσεις σας, είστε οι μόνοι απ' όσους γνωρίζουμε, που θεωρείτε πιο σίγουρο το μέλλον από το παρόν και, επειδή το επιθυμείτε, βλέπετε το άγνωστο σαν να γινόταν ήδη

πραγματικότητα, ενώ πέφτετε στην αγκαλιά των Λακεδαιμονίων και της ελπίδας και της τύχης, και έτσι όσο περισσότερη εμπιστοσύνη δείχνετε, τόσο περισσότερο θα υποφέρετε».

(1) Οι Αθηναίοι πρέσβεις γύρισαν στο στρατόπεδο. Οι στρατηγοί, αφού οι Μήλιοι δεν υποχώρησαν σε τίποτα, ξεκίνησαν αμέσως τις εχθροπραξίες, και αφού ανέθεσαν αποστολές σε κάθε πόλη, περικύκλωσαν τους Μπλίους. (2) Ύστερα οι Αθηναίοι, αφού άφησαν φρουρά από δικούς τους στρατιώτες και συμμάχους, στην Ξηρά και στη θάλασσα, έφυγαν με το μεγαλύτερο μέρος του στρατού. Όσοι έμειναν στη Μήλο συνέχισαν την πολιορκία.

Μετόπη από τον Ναό του Διός, με τον Ηρακλή που σηκώνει τον ουρανό, περί το 470-457 π.Χ., μάρμαρο, Ολυμπία, Αρχαιολογικό Μουσείο.

Αριστοφάνης

Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Εκκλησιαζόμενες, στ. 383-464

Αριστοφάνη, *Le donne al parlamento*, Bur, Milano - 1984

Στην πόλη, η Βουλή είναι το μέρος όπου συγκεντρώνονται οι άνθρωποι για να συζητήσουν τα ζητήματα της πόλης, ασκώντας έτσι το θεμελιώδες δικαίωμά τους στην ελευθερία του λόγου. Οι γυναίκες, ωστόσο, είναι κλεισμένες στον γυναικωνίτη και πρέπει να φυλούν το σπίτι και να υπακούουν στις επιθυμίες του άντρα τους. Ο Αριστοφάνης, αντίθετα, φαντάζεται έναν ανάποδο κόσμο, όπου οι γυναίκες πηγαίνουν στη βουλή και επιβάλλουν τους νόμους τους στους άντρες.

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Πώς έγινε;

ΧΡΕΜΗΣ: Το πλήθος ήταν τεράστιο, πρώτη φορά έβλεπα τόσους στην Πνύκα. Εκ πρώτης όψεως, έμοιαζαν με τσαγκάρηδες. Ήταν φοβερό θέαμα να βλέπεις τη βουλή γεμάτη κόσμο με δέρμα λευκό. Έτσι, δεν πήραμε τίποτα, ούτε εγώ ούτε οι άλλοι.

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Άρα, δεν θα πάρω ούτε εγώ, αν πάω τώρα;

ΧΡΕΜΗΣ: Τώρα; Αγαπώ με, ούτε αν πηγαίνεις σαν δεύτερη φορά λαλούσαν τα κοκόρια.

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Δυστυχία μου! Κλάψε, κλάψε, Αντίλοχε. Ω, χαμένοι μου τρεις οβολοί! Είμαι ακόμα ζωντανός, αλλά έχουν όλα πα χαθεί! Τι συζητούσαν και μαζεύτηκε κόσμος τόσο νωρίς;

ΧΡΕΜΗΣ: Τίποτα: οι πριτάνεις ρωτούσαν πώς μπορεί να σωθεί η πόλη. Και αμέσως πετάχτηκε πρώτος ο Νεοκλείδης, ο τοίμπλης. Ο λαός -το φαντάζεσαι- ούρλιαξε:

«Πώς τολμάει να μιλάει δημόσια, και μάλιστα για τη σωτηρία του κράτους, κάποιος που ούτε τα μάτια του δεν μπορεί να σώσει!». Εκείνος κοιτάζε γύρω του και φώναζε, ως συνήθως, «τι να κάνω?».

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Να βάλει μαζί σκόρδο και βοτάνι από

τη Σπάρτη, και τα βλέφαρά του να τριβεί κάθε βράδυ: αυτό θα του έλεγα, αν ήμουν εκεί.

ΧΡΕΜΗΣ: Αμέσως μετά πήδωσε πάνω ο σπουδαίος Γλεντζές (σε όλους γυμνός φαινόταν, αλλά αυτός έλεγε πως φοράει μανδύα). Μίλησε πολύ δημοκρατικά: «Όπως βλέπετε, κι εγώ χρειάζομαι σωτηρία (και μερικά λεφτά). Θέλω να σας πω, όμως, πώς μπορούμε να σώσουμε την πόλη και τους πολίτες. Αν τον χειμώνα οι έμποροι έδιναν έναν μανδύα σε όποιον τον έχει ανάγκη, κανείς δεν θα πλειυριωνόταν. Όποιος δεν έχει ούτε κρεβάτι ούτε κουβέρτες, θα έπρεπε να έχει το δικαίωμα να πάει (αφού κάνει μπάνιο) να κοιμηθεί στο σπίτι του βυροδέψη. Και όποιος του κλείνει την πόρτα στα μούτρα τον χειμώνα, να καταδικάζεται να πληρώσει πρόστιμο ίσο με τρία γουναρικά».

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Ωραία, μα τον Θεό! Έπρεπε, όμως, να προσθέσει ένα ακόμα άρθρο, με το οποίο θα συμφωνούσαν όλοι: «Οι έμποροι αλεύρων πρέπει να δίνουν σε όλους τους φτωχούς τρία κιλά, και όποιος το αρνηθεί αλιμονό του!». Έτσι, θα έβλεπε λίγο καλό και ο Ναυσικίδης.

ΧΡΕΜΗΣ: Έπειτα, σκώθηκε να μιλήσει ένα ωραίο αγόρι με δέρμα λευκό, που έμοιαζε στον Νικία, και άρχισε να λέει ότι έπρεπε να δώσουμε τη διακυβέρνηση της πόλης στις γυναίκες. Αμέσως το πλήθος των τσαγκάρηδων άρχισε να χειροκροτεί και να ουρλιάζει πως είχε δίκιο. Αντίθετα, οι χωριάτες δεν έβγαζαν μιλιά.

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Συνετοί άνθρωποι!

ΧΡΕΜΗΣ: Ήταν, όμως, μειοψηφία. Και εκείνος φώναζε πιο δυνατά, λέγοντας όλα τα καλά των γυναικών, και όλα τα δικά σου τα κακά.

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Τι έλεγε;

ΧΡΕΜΗΣ: Πρώτα απ' όλα, πως είσαι απατεώνας.

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Κι εσύ;
 ΧΡΕΜΗΣ: Εγώ δεν έχω καμιά δουλειά. Κι έπειτα όπι είσαι κλέφτης.
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Μόνο εγώ;
 ΧΡΕΜΗΣ: Και συκοφάντης.
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Μόνο εγώ;
 ΧΡΕΜΗΣ: Και όλος αυτός ο καλός ο κόσμος! (δεικνο- ντας το κοινό)
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Πώς να το αρνηθώ;
 ΧΡΕΜΗΣ: Και η γυναίκα, έλεγε, έχει μυαλό και μπορεί χρήματα να βγάλει. Δεν είπε ποτέ καμιά της μυστικά στα Θεσμοφορία, ενώ εμείς τα λέμε τα μυστικά του συμβουλίου.
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Δεν έχει άδικο, μα τον Θεό!
 ΧΡΕΜΗΣ: Κι έπειτα, οι γυναίκες δανείζουν μεταξύ τους φορέματα, κοσμήματα, κύπελλα, χρήματα, χωρίς μάρτυρες, και τα επιστρέφουν όλα χωρίς να κλέβουν - πράγμα που κάνουμε οι περισσότεροι από εμάς.
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Ακόμα και όταν έχουμε μάρτυρες.
 ΧΡΕΜΗΣ: Και δεν κατασκοπεύουν, δεν συνωμοτούν εναντίον της δημοκρατίας. Και πάει λέγοντας: έπλεξε το εγκώμιο των γυναικών.
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Και τι αποφασίστηκε;
 ΧΡΕΜΗΣ: Να τους αναθέσουμε τη διακυβέρνηση: είναι το μόνο πράγμα - φαίνεται - που δεν έχει συμβει ακόμα σπιν πόλη μας.
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Αυτό αποφασίστηκε;
 ΧΡΕΜΗΣ: Ναι.
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Και τους ανέθεσαν όλα τα καθήκοντα των πολιτών;
 ΧΡΕΜΗΣ: Ναι.

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Άρα, δεν θα ξαναπάω στο δικαστήριο, αλλά θα πηγαίνει η γυναίκα μου;
 ΧΡΕΜΗΣ: Και ούτε θα συντηρείς για την οικογένεια: θα το αναλάβει εκείνη.
 ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Και δεν θα πρέπει να παραπονιέμαι για το πρωί;
 ΧΡΕΜΗΣ: Σου λέω ότι είναι για δουλειά των γυναικών. Εσύ μπορείς να μένεις ήσυχα ήσυχα στο σπίτι και να αρηολάς όσες πορδες θέλεις.